

УДК 821.161.2-32.091

DOI <https://doi.org/10.31652/3041-1084-2024-3-04>

Еволюція жіночого характеру в прозі Ганни Барвінок та Ольги Кобилянської (на матеріалі оповідання Ганни Барвінок «Праправнучка баби Борця» та новели Ольги Кобилянської «Некультурна»)

Evolution of the female character in the prose of Hanna Barvinok and Olha Kobylianska (based on Hanna Barvinok's short story «Praprawnuchka baby Bortsia» and Olha Kobylianska's short story «Nekulturna»)

Ткаченко Вікторія Іванівна,
*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української літератури
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
orcid.org/0000-0003-0492-3817*

Анотація. У статті здійснено порівняльний аналіз оповідання Ганни Барвінок «Праправнучка баби Борця» та новели Ольги Кобилянської «Некультурна». Особливу увагу зосереджено на образній картині світу, ментальній силі та дієвості жіночого духу, здатного на спротив і протистояння у складному світі міжособистісних взаємин. Героїням у творах письменниць властиві розум, принциповість, вимогливість до себе та світу, зосередженість на питаннях соціального та душевного стану, в якому немає місця ненависті, адже вони живуть категоріями моралі та принципами високої кордоцентричної культури.

У статті зазначено, що походження визначає ставлення жінок до світу та свого оточення. Козачка Маруся Горбоносиха в оповіданні Ганни Барвінок знає історію свого роду, тому їй легше сприймати власні поразки та життєві труднощі. Мати, бабуся, прабабуся були

жінками чесними й порядними, самодостатніми та вміли коритися своїм чоловікам. Модерна героїня добре засвоїла уроки минулого, тому готова до будь-яких життєвих викликів, розуміє, що має боротись за місце під сонцем та не втратити силу духу.

У житті Параски з новели Ольги Кобилянської «Некультурна» було чимало випробувань. Контраст між чоловічою та жіночою силами представлено вищістю Параски, яка легко виконує найважчу роботу, долає найдовші відстані, залишається емоційно врівноваженою у момент протистояння. Чоловіки прагнули використати її, навіть знищити фізично. Такі події не зруйнували гармонійний внутрішній світ жінки, для якої зручнішою є самотність, але за роки бідувань вона залишилась внутрішньо привабливою та доброзичливою до всіх, хто чує та сприймає її серцем.

Ключем до розуміння героїнь у творах Ганни Барвінок та Ольги Кобилянської є внутрішній світ жінок, який не змінили й не призвели до нівеляції різні життєві виклики й випробування. Вони залишаються аристократками духу, які не занепадають під впливом життєвих обставин.

Ключові слова: оповідання, новела, жанр, характер, художній образ, проблема, Ганна Барвінок, Ольга Кобилянська.

Abstract. This article presents a comparative analysis of Hanna Barvinok's short story «Prapravnuchka Baby Bortsia» and Olha Kobylianska's short story «Nekulturna». The focus is on the figurative depiction of the world, the mental strength, and the resilience of the female spirit capable of resistance and confrontation in complex human and interpersonal relationships. The heroines in these works are characterized by intelligence, integrity, high standards for themselves and the world, and a focus on social and spiritual issues. They live by moral principles and a high cordocentric culture, leaving no room for hatred.

The article highlights how origin shapes the women's attitudes toward the world and their environment. In Hanna Barvinok's story, the Marusia Horbonosykha knows her family history, which helps her accept her defeats and life's challenges. Her mother, grandmother, and great-grandmother were honest and decent women who knew their worth and knew how to obey their husbands. Marusia has learned well from the past, preparing

her for any challenge and teaching her that one must fight for their place in the world without breaking their spirit.

In Olha Kobylanska's «Nekulturna», Paraska's life is marked by numerous trials. The story contrasts male and female power, highlighting Paraska's superiority as she easily performs hard labor, covers long distances, and remains emotionally balanced during confrontations. Despite attempts by men to exploit and physically harm her, Paraska's harmonious inner world remains intact. She prefers solitude but retains her inner attractiveness and friendliness to those who understand her heart.

The key to understanding the heroines in Hanna Barvinok and Olha Kobylanska's works is their inner worlds, which remain unchanged despite various life challenges. They are aristocrats of the spirit, unyielding to life's circumstances.

Keywords: story, short story, genre, character, artistic image, problem, Hanna Barvinok, Olha Kobylanska.

Постановка проблеми. Прозова спадщина Ганни Барвінок не здобула належної оцінки за життя письменниці, адже порівняльний аналіз із творами інших белетристок ідеологічно сприймався більшістю зі зневажливими характеристиками. Літературознавці вбачали у здобутку письменниці «тінь» її чоловіка Пантелеймона Куліша.

Місце Ольги Кобилянської в каноні українського класичного письменства більш виразне. Героїні малої та романної прози письменниці, пройшовши крізь критику літературознавців, стали впізнаваними.

Якщо критики ХХ століття порівнювали доробок Ганни Барвінок у більшості з творчістю Марка Вовчка, то компаративний зріз прозової спадщини Ганни Барвінок та Ольги Кобилянської не було системно зреалізовано літературознавцями.

Об'єднавчим моментом для письменниць є тема жінки у різноплановій інтерпретації. Обидві авторки, виписуючи історії своїх героїнь, наділяють їх ознаками шляхетності, яка на перший погляд не є примітною, бо не стільки зовнішність є критерієм самобутності, скільки вчинки, конкретні дії, внутрішні пориви, що пов'язані з емоційними, часто сердечними міркуваннями є імперативом людяності та досконалості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням творчості Ганни Барвінок займалися В. Подзігун [5], Г. Самойленко [6], В. Ткаченко [7, 8], І. Франко [9] та ін.

Художньому світу Ольги Кобилянської присвячено дослідження І. Демченко [2], Л. Козинського [4], В. Яручика [10] та ін.

Постановка завдання. Стаття має на меті простежити еволюцію характерів у малій прозі Ганни Барвінок та Ольги Кобилянської, виокремити спільні світоглядні вподобання обох авторок.

Виклад основного матеріалу. Історія української літератури в різні періоди виокремлювала образи жінок, котрі вирізнялися особливим психотипом. Серед них були жертви без можливості будь-якого протесту, як це інтерпретувала Марко Вовчок у «Народних оповіданнях», були дівчата, в котрих «серце з перцем», як у «Наталці Полтавці» Івана Котляревського, були такі, котрі в житті виконують другорядну роль, бо патріархальна традиція не дозволяє щось змінювати у плині життя. Коли в українському письменстві почався динамічний процес змін у тематичному доборі та характеротворенні, коло його витоків стояли Ганна Барвінок на Наддніпрянській Україні та Ольга Кобилянська в Галичині. Кожна із письменниць мала свою драму, історію болю та поневірянь, шлях за своє самовизначення у літературі. Доробок обох авторок варто розглядати в контексті автобіографізму та розвитку феміністичних студій. Знайомство літераторок та спільні творчі зусилля були пов'язані з альманахом «Наша доля», а також із ідейно споріденою темою — доля жінки. Це було сміливе рішення творити культ самодостатньої, вольової особистості з життєвими принципами та переконаннями, до того ж, наділеної природною красою та фізичною силою. Якщо ніцшеанський образ надлюдини чи царівни цілком асоціюється з творчістю Ольги Кобилянської, героїнь Ганни Барвінок критики сприймали інакше. Поширеною була думка про ніжність, чуттєвість, слабкість дівчини чи жінки, не здатної на спротив, підкреслювалася меншовартісність її у плині життя. Тому «більшість творів письменниці раннього періоду тяжіє до естетики романтизму» [5, с. 8]. Ганні Барвінок вдалося зруйнувати подібний міф в оповіданні «Праправнучка баби Борця».

Оповідання розпочинається епіграфом, узятим із родинно-побутової пісні про заміжжя та невірне подружжя. Воно є своєрідним кодом до сюжету твору. Зазвичай нещасливе кохання стає підставою для

скептичного тлумачення усіх подальших подій, але авторка розгортає розповідь так, що місця негативним емоціям щодо представників чоловічої статі у нас не залишається, адже основний фокус — на жінці, яку названо «поетом щоденного життя» [1, с. 253]. Цікаво, що свого часу Іван Франко назвав письменницю «поетом жіночого горя» [9, с. 135].

Козачка Маруся Горбоносиха, про яку йде мова у творі, свою природу успадкувала від «*поетичних предків*» [1, с. 253], роду «*чесного*», «*роду борецького*», [1, с. 253], «*поважна кукуріківська господиня... роду давнього статечного, чесного, праправнучка баби Борця*» [1, с. 253]. Уже соціальний статус підкреслює інакшість цієї жінки, моральну та духовну вищість над середовищем. Тому дещо іронічно звучить коротка історія про те, що Марусі «*не пішли в руку свині*» [1, с. 253]. Їй не вдається розвести цю худобу. Про це переповідає оповідачка — жінка-інтелігентка, якій було цікаво робити свої узагальнення та спостереження про відому сусідку, котру знають та поважають у всьому селі, називаючи «*первою хазяйкою на своєму кутку*» [1, с. 253]. Таку ж стратегію обирає й Ольга Кобилянська у «Некультурній», де оповідачка узагальнює високий імператив аристократизму жінки з карпатських гір, що пережила чимало травм, але зуміла зберегти свою високу культуру навіть у багатьох побутових дрібницях. «Оскільки героїні Ганни Барвінок — представниці своєї культурної епохи, вони найпершими реагують на особливості доби, часто випереджаючи її» [8, с. 75].

Перша портретна характеристика — «*вродлива, хог і дуже бліда молодиця*» [1, с. 253], асоціюється з руїною зниклої краси. Називаючи так жінку кілька разів, оповідачка інтуїтивно підходить до оцінки «*семйової драми*» [1, с. 253]. Сповідь Марусі своїй добрій приятельці дає підстави зрозуміти історію поневірян та сили духу. Дорослішання дівчини розпочалося у шістнадцять років, коли мати віддала її заміж. Через зміст пісень героїня згадує «*невірне моє подружжячко*» [1, с. 255] із тридцятилітнім чоловіком. У Марусі мати рано залишилась удовою з трьома дітьми, до неї засватався заможний парубок. Мати переживала про долю доньки, адже не могла залишити її з собою в новій сім'ї. Ситуацію врятував чоловік, який заслав до дівчини старостів. «*Матері дав Бог талан, а мені дак уже й не повелось*» [1, с. 256].

У своїй розповіді Маруся переповідала, як ішла підготовка до весілля, адже традиції роду зобов'язували до всіх свят готуватись ретельно. Надмірна спогадова деталізація спричинила висновки про гомерівщину та Пенелопу, про часи Бояна, де ховається козака спадкова пиха про поважний рід.

Письменниця звернулася до теми жінки крізь призму родової пам'яті та історії. Героїня здатна пам'ятати, зберігати та відтворювати інформацію про жінок свого роду, для яких пріоритетним є поєднання ніжності та мудрості, розуму та сили. Особливою рисою є чесність. Саме вона додає розповіді об'єктивності. У жінки немає бажання щось приховати чи переінакшити, або розмалювати в менш яскраві фарби, щоб викликати у читача емоцію, позбавлену щирості.

Маруся, розповідаючи свою історію, згадує про життя матері, але найбільша концентрація деталей сфокусована на образі прапрабаби головної героїні, тієї жінки, яку в народі називають Борцем. Зовнішність описана лаконічно та привабливо: *«хоч води з лиця напийся»* [1, с. 258], естетична складова — *«чепурна до смерті»*, дотримувалась старосвітського порядку, була сміливою, гарною, *«як квітка»* [1, с. 258]. Жінку називали Борцем через історію, яка сталась на базарі, коли прапрабаба ярмаркувала. На майдан вийшов борець — *«велетень страшного зросту: огрядний... рука — як лопата добра, пучки — як у вола роги, ноги — як човни, вид — як волоський гарбузяка»* [1, с. 258]. Велетень запропонував півтори сотні карбованців тому, хто буде з ним боротись. У двобій вступила лише прапрабаба й перемогла борця. Показово, що своєю силою у сімейному житті жінка не користувалася, основний ідейний акцент твору полягає у тому, що рід не звівся і не перевівся, *«у наш рід ще ніщо нечисте не змішалось»* [1, с. 258]. Героїня впевнена, що не останнє місце тут займає християнська смиренність і покора, богобоязливість, любов до праці, як заповіт предків: *«Так роби, дитино моя, щоб на твоїх руках і кров показалаь. Бог любить трудячого. На чуже не поривай очей, чужим добром не напасешся...»* [1, с. 259].

У новелі «Некультурна» Ольга Кобилянська показує тип не менш сильної жінки. Гуцулка Параска *«мала сорок і кілька років і була вдовицею»* [3, с. 61], полюбляла курити люльку, *«почуття самоти не знала»* [3, с. 59]. На відміну від Марусі Горбоносиhi, вона самотня,

не має чоловіка і дітей, а про сестру не хоче згадувати, адже родинні стосунки для жінки є складною спогадовою темою.

Про історію героїні дізнаємося з її розповіді жінці-оповідачці. Для обох творів властива сповідальна манера письма. Сповідь — це можливість без приховувань розповідати про особисте, наболіле, те, що на довгі десятиліття залишається травмою чи приємною згадкою.

У XIX столітті на жіночих плечах лежало чимало фізичної роботи. За цим критерієм відбувався і вибір подружжя. Параска *«була сама тонка, майже ніжно збудована, жива, спритна»* [3, с. 61], важко було сказати, що в ніжних руках є сила, але сама жінка згадувала, як підіймала *«корець кукурудзів»...*, як збирала в лісі дрова, як вправно рубала, *«роботи не боялася ніколи, було їй всюди добре»* [3, с. 66]. Через спритність її залюбки наймали на будь-яку роботу, бо в руках горіло все.

Якщо Маруся Горбоносіха втішалася своїм родом, знала його історію, то Параска теж апелює до предків, *«батько був великий майстер — будував церкви, а цілий її рід славний»* [3, с. 66]. Для українських родин особливе значення мали традиційні цінності, серед них — репутація роду, славні предки та вчинки.

Сміливо звучить думка про те, що *«жіночих робіт я не любила і, таки скажу по правді, не люблю і тепер»* [3, с. 65], тому *«в мене коні та воли, а хатня робота мені байка»* [3, с. 70]. За сильною стороною характеру ховається ніжна і тендітна душа естета, бо жінка *«любується кожною квіткою зокрема»* [3, с. 62], але в *«її хаті непорядок і убожество»* [3, с. 63].

Чесно звучить розповідь-сповідь: *«мій кулак знали добре всі замолоду, та й і в Гаврісана (господаря, в якого працювала). Ніхто не міг його в мене отворити; і по два люда пробують і не можуть. Жоден парубок, жоден чоловік; я все за перстінь закладалася»* [3, с. 68].

Характер фізично сильної жінки проявляється в історії протистояння із молодим парубком, якого Параска перемогла: *«Запієш ти!» — я йому, і як затну зубами в його руку, аж заскавулів!»* [3, с. 69].

У дев'ятнадцять років вийшла заміж за сорокалітнього чоловіка. У шлюбі прожили сімнадцять років. Після смерті коханого на Параску задивляються різні чоловіки, вважаючи, що вона може бути легкою здобиччю чи навіть жертвою, бо самотня жінка часто сприймалася суспільством у плані доступності. Один із залищальників у стані агресії завдав жінці фізичного болю, що й призвело її до каліцтва. Якщо тіло

жінки змінилося, то душа не зазнала руйнування, саме це імпонує оповідачці, що в деталях помічає наболіле. Живучи самотньо між горами, забавляється ворожінням у карти, *«ходжу по дрова, пряду, деру пір'я. Мені ніколи не страшно. Так мені бог дає, що не боюся, все гадаю: що має бути, буде»* [3, с. 83]. Через рідну сестру, яка хотіла заволодіти будинком і коханим чоловіком, Параска отримала травму ноги. Зрада від рідних людей зробила жінку більш втаємниченою, але позбавленою люті та можливості помститися. Самотність і є її реабілітацією від зрад.

Називаючи героїню некультурною, авторка використовує приховану іронію. Часто про культуру людини говорять її зовнішність, вчинки, розмови. Є речі, які візуально не помітні, але які є стрижнем вольової особистості. Те, що заховано в серці, є основою філософії кордоцентризму, це засадничий принцип характеротворення у творчості Ганни Барвінок. Адже «рання творчість письменниці позначена впливом цієї філософської концепції. Найбільшою мірою це стосується оповідань... «Не було змалку, не буде й до'станку», «Лихо не без добра», «Вірна пара», «П'яниця», «Восени літо»» [7, с. 174].

Естетичний світ Ольги Кобилянської базується на позиціях ніцшеанства. Культ людини, царівни, самодостатньої особистості, навіть не привабливої зовні жінки, що вивищується над оточенням — це автобіографічна та стратегічна концепція у творчості буковинської белетристики. В. Яручик вважає, що «жіночі образи, які створювала Ольга Кобилянська в художніх творах... — це сильна характером, позбавлена надмірного романтизму, сповнена нових ідей, спроможна на виклик суспільству особистість» [10, с. 85].

Надлюдина Ольги Кобилянської в українських реаліях, а саме, «між Рунгом і Магурою» [3, с. 60], вміє постояти за себе. Не останнім інструментом у системі вольових характеристик є вміння влучно використати слово під час побутових чи особистих розмов: *«Параско, коли ти заплачеш?» — питає не раз Гаврісан і лиш киває головою. «Як сухий дощ стане падати, — кажу, — а поки що дайте на тютюн!»* [3, с. 70].

Життєва мудрість властива й для Марусі. Її філософія життя переплітається з мудрістю роду та сентенціями з Біблії: *«От ми якого роду! Роду борецького! У наш рід ще ніщо нечисте не змішалось»* [1, с. 258]; *«наш рід одмітен собі усим. І богобоязливий»* [1, с. 259]; *«Так*

роби, дитино моя, щоб на твоїх руках і кров показалаь. Бог любить трудящого. На чуже не поривай очей, чужим добром не напасешся, своє дбай... А будуть злишки, — убогшому подаси» [1, с. 259]; «Усе по правді треба робить, а на чуже не зазіхати» [1, с. 260].

Дослідники зазначають, що прозі Ольги Кобилянської властива стильова манера, яку називають поезією у прозі. Сама авторка писала про це у спогадах та листах. Для неї притаманні ніжність, чуттєвість, емоційність, висока стильова культура. Вважаємо, що подібні знахідки наповнюють письмо Ганни Барвінок. Коли в оповіданні «Праправнучка баби Борця» Маруся розповідає про своє життя, їй потрібно вилити душу людині, котра здатна чути й розуміти. У її словах немає жодної потреби зненавидіти світ чи конкретну людину, звинуватити у гріхах чи надуманих претензіях, що мають суб'єктивну природу. У цьому сенсі Маруся та Параска близькі душевно. Їхня філософія не зорієнтована на зовнішні візуальні ефекти, пов'язані із сенсаціями чи гучними промовами-звинуваченнями. Якщо порівняти оцінку характеристику в обох творах, знайдемо майже ідентичні ознаки жінок-українок, із чіткою національною характерологічною специфікою: «Ідеал вищости, луччости людської, не чужий се ідеал, як бачу, й нашому простонародному демосові. Не вподобав демократ-русин свого давнього панства, кого за чужоземний звичай, кого за чужовірство» [1, с. 259]. Ольга Кобилянська відзначить красу інтелігентну, внутрішню, «повною дикого, невиробленого артизму і вічної молодості, що пробивалися ще дотепер однаково сильно в кожному її слові, в погляді її мудрих блискучих очей, в кожному руху її стрункої постаті, а найбільше в живих рухах її голови... приковувала несвідомо погляд до себе» [3, с. 65].

Висновки. Отже, у прозі Ганни Барвінок та Ольги Кобилянської домінує тема сильної жінки, самодостатньої, освіченої, культурної. Живучи в маленькому селі чи високо в горах, вони розуміють, що пора захисту своїх інтересів, визначення місця у всіх царинах життя, лежить саме на них. Свідомі, що «скільки в нас було борців між жіноцтвом у нашу гірку давнину!.. Так, або як інше, знай боролись вони за власну, та й за нашу будущину... Хто се збагнув і збагне?» [1, с. 259]. Перспективи, окреслені авторками, залишаються слухними й актуальними, тому продовження у творах жінок-авторок у XX та XXI сторіччі.

Список використаних джерел:

1. Барвінок Г. Твори у двох томах. Т. 1. Упоряд. В. Шендеровський, В. Яременко. Львів: БаК, 2011. 572 с.
2. Демченко І. Особливості поетики Ольги Кобилянської: автореф. дис. ... канд. філол. наук зі спец. 10.01.01 — Українська література; Запоріж. держ. ун-т. Запоріжжя: [б.в.], 1999. 20 с.
3. Кобилянська О. Вибрані твори. Київ: Дніпро, 1977. 685 с.
4. Козинський Л. Творчість Євгенії Ярошинської в контексті української літератури кінця XIX — початку XX століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук зі спец. 10.01.01 — Українська література; Нац. пед. унт ім. М. П. Драгоманова. Київ: [б.в.], 2000. 19 с.
5. Подзігун В. Творчість Ганни Барвінок в українському літературному процесі II половини XIX століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук зі спец. 10.01.01 — Українська література, Київ, 2006. 19 с.
6. Самойленко Г. Пантелеймон Куліш і Ганна Барвінок: доля, Україна, любов (мотронівський період життя і творчості). Монографія. Ніжин: НДУ імені Миколи Гоголя, 2021. 174 с.
7. Ткаченко В. Кордоцентрична модель прози Ганни Барвінок. *Філологічний дискурс*. Збірник наукових праць. Випуск 6. / Гол. редактор В. Мацько. Хмельницький, 2017. С. 173-181.
8. Ткаченко В. Жіночі характери у прозі Ганни Барвінок: система духовних цінностей. *Українська література: історичний досвід і перспективи*. Вип. 2. Вінниця: ТВОРИ, 2023. С. 70-81.
9. Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. Т. 41. Київ: Наукова думка, 1979-1984.
10. Яручик В. Протистояння чоловіка й жінки в публіцистиці Ольги Кобилянської та Елізи Ожешко. *Українська література: історичний досвід і перспективи*. Вип. 2. Вінниця: ТВОРИ, 2023. С. 81-103.

References:

1. Barvinok H. Tvory u dvokh tomakh. T. 1. Uporiad. V. Shenderovskyi, V. Yaremenko. Lviv: BaK, 2011. 572 s.
2. Demchenko I. Osoblyvosti poetyky Olhy Kobylanskoi: avtoref. dys. ... kand. filol. Nauk: 10.01.01 — Ukrainska literatura; Zaporiz. derzh. un-t. Zaporizhzhia: [b.v.], 1999. 20 s.

3. Kobylanska O. Vybrani tvory. Kyiv: Dnipro, 1977. 685 s.
4. Kozynskyi L. Tvorchist Yevhenii Yaroshynskoi v konteksti ukrainskoi literatury kintsia XIX — pochatku XX stolittia: avtoref. dys. ... kand. filol. Nauk: 10.01.01 — Ukrainska literatura; Nats. ped. unt im. M. P. Drahomanova. Kyiv: [b.v.], 2000. 19 s.
5. Podzihun V. Tvorchist Hanny Barvinok v ukrainskomu literaturnomu protsesi II polovyny XIX stolittia: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.01.01 — Ukrainska literatura, Kyiv, 2006. 19 s.
6. Samoilenko H. Panteleimon Kulish i Hanna Barvinok: dolia, Ukraina, liubov (motronivskyi period zhyttia i tvorchosti). Monohrafiia. Nizhyn: NDU imeni Mykoly Hoholia, 2021. 174 s.
7. Tkachenko V. Kordotsentrychna model prozy Hanny Barvinok. *Filolohichnyi dyskurs*. Zbirnyk naukovykh prats. Vypusk 6. / Hol. redaktor V. Matsko. Khmelnytskyi, 2017. S. 173-181.
8. Tkachenko V. Zhinochi kharaktery u prozi Hanny Barvinok: systema dukhovnykh tsinnosti. *Ukrainska literatura: istorychnyi dosvid i perspektvy*. Vyp. 2. Vinnytsia: TVORY, 2023. S. 70-81.
9. Franko I. Zibrannia tvoriv: U50-ty t. T. 41. Kyiv: Naukova dumka, 1979-1984.
10. Yaruchyk V. Protystoiannia cholovika y zhinky v publitsystytsi Olhy Kobylianskoi ta Elizy Ozheshko. *Ukrainska literatura: istorychnyi dosvid i perspektvy*. Vyp. 2. Vinnytsia: TVORY, 2023. S. 81-103.